SHARQ VA G‘ARB MA’NAVIYATI INTEGRATSIYASI

Mamaroziyev Madaminjon Boybuva o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti, Ijtimoiy gumanitar fanlar o‘qitish metodikasi Ma'naviyat asoslari 2-kurs magstranti.
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20257335

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada Sharq va G’arb ma’naviyati integratsiyasi masalasi Sharq va G’arb renessanslari doirasida ijtimoiy-falsafiy jihatdan har Btomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqotda insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim o’rin tutgan Sharq va G’arbning ma’naviy-falsafiy qarashlari, ularning tarixiy shakllanishi va o’ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Xususan, Sharq Renessansiga xos bo’lgan ilm va axloq birligi, komil inson g’oyasi, ma’naviy barkamollik va jamoaviy mas’uliyat tamoyillari hamda G’arb Renessansida shakllangan gumanizm, individualizm, antropotsentrizm va ratsional tafakkur qarashlari qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida ochib beriladi.

Shuningdek, maqolada Sharq va G’arb ma’naviy merosi o’rtasidagi tarixiy aloqadorlik, intellektual almashinuv jarayonlari hamda ushbu integratsiyaning zamonaviy globallashuv sharoitidagi ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari Sharq va G’arb ma’naviy qadriyatlarining uyg’unlashuvi jamiyatning barqaror rivojlanishi, ma’naviy muvozanati va umuminsoniy qadriyatlar tizimining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: Sharq renessansi, G’arb renessansi, ma’naviyat, integratsiya, komil inson, gumanizm, antropotsentrizm, ijtimoiy-falsafiy tafakkur.

REFORMS BEING IMPLEMENTED WITHIN THE FRAMEWORK OF THE NATIONAL SOCIAL

Abstract. This article provides an extended socio-philosophical analysis of the integration of Eastern and Western spirituality within the context of the Eastern and Western Renaissance periods. The study explores the spiritual and philosophical foundations of Eastern and Western civilizations, their historical development, and their distinctive characteristics. In particular, it examines the unity of knowledge and morality, the concept of the perfect human being, and spiritual perfection inherent in the Eastern Renaissance, alongside the ideas of humanism, individualism, anthropocentrism, and rational thinking that emerged during the Western Renaissance.

Furthermore, the article highlights the historical interconnectedness and intellectual exchange between Eastern and Western spiritual traditions and emphasizes the relevance of their integration in the context of contemporary globalization. The findings demonstrate that the harmonious synthesis of Eastern and Western spiritual values plays a significant role in ensuring sustainable social development, spiritual balance, and the formation of universal human values.

Keywords: Eastern Renaissance, Western Renaissance, spirituality, integration, perfect human being, humanism, anthropocentrism, socio-philosophical thought.

ИНТЕГРАЦИЯ ДУХОВНОСТИ ВОСТОКА И ЗАПАДА

Аннотация: В данной статье проводится расширенный социально-философский анализ интеграции духовных ценностей Востока и Запада в контексте восточного и западного Ренессансов. Рассматриваются духовно-философские основы восточной и

западной цивилизаций, особенности их исторического развития и мировоззренческие различия. Особое внимание уделяется идеям единства знания и нравственности, концепции совершенного человека и духовного совершенствования, характерным для Восточного Ренессанса, а также гуманизму, индивидуализму, антропоцентризму и рациональному мышлению Западного Ренессанса.

Кроме того, в статье раскрывается историческая взаимосвязанность и интеллектуальное взаимодействие духовных традиций Востока и Запада, а также обосновывается значимость их интеграции в условиях современной глобализации. Результаты исследования показывают, что гармоничное сочетание духовных ценностей Востока и Запада способствует устойчивому общественному развитию, духовному равновесию и формированию общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: Восточный Ренессанс, Западный Ренессанс, духовность, интеграция, совершенный человек, гуманизм, антропоцентризм, социально-философская мысль.

Kirish. Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida Sharq va G‘arb madaniy-ma’naviy makonlari alohida tarixiy-falsafiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu ikki sivilizatsiya o‘ziga xos dunyoqarash, qadriyatlar tizimi va tafakkur uslubi bilan ajralib tursa-da, ularning rivojlanish jarayonlari o’zaro uzviy aloqadorlikda kechgan. Ayniqsa, Sharq va G’arb renessanslari davrida yuzaga kelgan ilmiy, falsafiy va madaniy yuksalish jarayonlari insoniyat tafakkurining yangi bosqichga ko’tarilishida muhim omil bo’lib xizmat qilgan[1].

Sharq Renessansi Markaziy Osiyo va musulmon Sharqida ilm-fan, falsafa va ma’naviyatning uyg‘un holda rivojlanishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar tomonidan ilgari surilgan komil inson, axloqiy barkamollik, ilm va amal birligi g’oyalari jamiyat taraqqiyotining muhim nazariy asosiga aylandi[2]. Sharq tafakkurida ilm nafaqat bilish vositasi, balki insonni ma’naviy jihatdan kamol toptiruvchi kuch sifatida talqin etildi.

G’arb Renessansi esa XIV-XVI asrlarda Yevropada yuzaga kelib, antik merosga murojaat qilish, inson shaxsini ulug’lash va ratsional tafakkurni rivojlantirish orqali o’rta asr diniy-dogmatik dunyoqarashini tanqid ostiga oldi.

Gumanizm, individualizm va antropotsentrizm g’oyalari insonni jamiyat va tarixning faol subyekti sifatida talqin qilishga zamin yaratdi[3].Ushbu jarayon Yevropada ilmiy inqilob, fuqarolik jamiyati va zamonaviy demokratik qadriyatlarning shakllanishiga asos bo’ldi.

Sharq va G’arb renessanslarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko’rsatadiki, ular bir-biriga zid emas, balki o’zaro to’ldiruvchi va boyituvchi xususiyatga ega. Sharqning axloqiy-me’yoriy qadriyatlari va G’arbning ratsional-ilmiy yondashuvi integratsiyasi jamiyatning barqaror rivoji uchun muhim ijtimoiy-falsafiy omil hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqot kuchayib borayotgan bir paytda, Sharq va G’arb ma’naviyati integratsiyasini ilmiy asosda o’rganish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Shu bois, mazkur maqolada Sharq va G’arb ma’naviyati integratsiyasi masalasi renessanslar kesimida ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinib, ushbu jarayonning tarixiy ildizlari va zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati ochib beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqotda Sharq va G'arb ma'naviyati integratsiyasini renessanslar kesimida ijtimoiy-falsafiy jihatdan yoritishga oid bir qator mahalliy olimlarning ilmiy asarlari tahlil qilindi. Ushbu adabiyotlar Sharq va G'arb renessanslari davrida shakllangan falsafiy qarashlar, gumanizm, komil inson g'oyasi hamda ma'naviy qadriyatlarning tarixiy rivojlanishini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi. *Quyida beshta muhim adabiyotning tahlili keltiriladi:*

Yo'ldoshev Q. tomonidan yozilgan *"G'arb falsafasi tarixi"* asarida G'arb falsafasining asosiy rivojlanish bosqichlari tizimli tarzda yoritilgan bo'lib, Renessans davri alohida falsafiy uyg'onish bosqichi sifatida talqin etiladi[4].

Muallif ushbu davrda gumanizm, antropotsentrizm va individualizm g'oyalarining shakllanishini chuqur tahlil qilib, inson shaxsining jamiyat va tarixdagi o'rnini yangi falsafiy darajaga ko'tarilganini asoslab beradi.

Tadqiqotda ushbu manbadan G'arb Renessansiga xos ijtimoiy-falsafiy tafakkurni aniqlash va uni Sharq Renessansi qarashlari bilan qiyoslashda foydalanildi.

Forobiyning *Fozil shahar ahlining qarashlari* asari Sharq Renessansi davridagi ijtimoiy-falsafiy tafakkurning yuksak namunasi hisoblanadi[5]. Asarda komil inson va fozil jamiyat g'oyalari markaziy o'rinni egallab, jamiyat taraqqiyoti axloqiy barkamol shaxslar faoliyati bilan uzviy bog'lanadi. Forobiy ilm, axloq va siyosat uyg'unligini jamiyat barqarorligining asosiy sharti sifatida talqin qiladi. Tadqiqotda mazkur asardan Sharq ma'naviyatiga xos bo'lgan axloqiy-me'yoriy qadriyatlarni ochib berishda foydalanildi.

Turaev A.ning *"Falsafa tarixi"* nomli asarida Sharq va G'arb falsafasining tarixiy taraqqiyoti qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilinadi[6]. Muallif Renessansni Yevropada tafakkur erkinligining shakllanish davri sifatida baholab, uning ijtimoiy va madaniy hayotga ko'rsatgan ta'sirini keng yoritadi. Ushbu manba tadqiqotda Sharq va G'arb renessanslari o'rtasidagi umumiylik va farqli jihatlarni aniqlashda muhim metodologik asos vazifasini bajardi.

Sodiqov H.ning *"Gumanizm va taraqqiyot"* asarida gumanizm g'oyasining tarixiy ildizlari va Renessans davridagi falsafiy mohiyati chuqur tahlil etiladi[7]. Muallif gumanizmni inson shaxsining qadr-qimmati, erkinligi va ijodiy salohiyatini yuksak baholovchi g'oyaviy yo'nalish sifatida talqin qiladi. Tadqiqotda ushbu asardan G'arb Renessansiga xos gumanistik qarashlarni Sharqdagi komil inson konsepsiyasi bilan qiyosiy tahlil qilishda foydalanildi. Mavlonova R.ning *Yevropa uyg'onish davri madaniyati* asarida G'arb Renessansi davridagi san'at, adabiyot, ilm-fan va falsafaning o'zaro uyg'unligi keng yoritilgan[8].

Renessansni faqat madaniy hodisa sifatida emas, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy jarayon sifatida tahlil qiladi. Ushbu manba tadqiqotda G'arb Renessansining ma'naviy asoslarini ochib berish va uning Sharq ma'naviy merosi bilan integratsiyasini asoslashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Yuqorida tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, Sharq va G'arb renessanslari turli tarixiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, ularni inson tafakkuri, ma'naviy yuksalish va jamiyat taraqqiyotiga intilish kabi umumiy g'oyalar birlashtiradi. Mazkur adabiyotlar asosida olib borilgan tahlil tadqiqotning nazariy poydevorini mustahkamlab, Sharq va G'arb ma'naviyati integratsiyasini ijtimoiy-falsafiy jihatdan chuqur ochib berishga xizmat qiladi.

Metodologiya: Mazkur tadqiqot Sharq va G'arb ma'naviyati integratsiyasini Sharq va G'arb renessanslari kesimida ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tarixiylik va mantiqiylik

tamoyillariga asoslanib, ma’naviy-falsafiy jarayonlarning shakllanishi, rivoji va o’zaro aloqadorligini tizimli ravishda o’rganishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida **tarixiy-falsafiy tahlil usuli** asosiy metod sifatida qo’llanildi. Ushbu usul orqali Sharq Renessansi (IX-XII asrlar va Temuriylar davri) hamda G’arb Renessansi (XIV-XVI asrlar)da yuzaga kelgan ijtimoiy-falsafiy g’oyalar ularning tarixiy sharoiti, ijtimoiy ehtiyojlari va ma’naviy muhit bilan uzviy bog’liq holda o’rganildi. Bu metod renessanslar davrida shakllangan tafakkur tizimining mohiyatini ochib berishga imkon yaratdi. Shuningdek, tadqiqotda **qiyosiy-tahliliy metod** keng qo’llanildi. Ushbu metod yordamida Sharq Renessansiga xos bo’lgan komil inson, axloqiy barkamollik, ilm va ma’naviyat birligi g’oyalari G’arb Renessansida shakllangan gumanizm, individualizm va

antropotsentrizm qarashlari bilan qiyosiy tahlil qilindi. Natijada ushbu ikki sivilizatsion model o’rtasidagi umumiylik va farqli jihatlar aniqlanib, ularning integrativ imkoniyatlari asoslab berildi.

Tizimli yondashuv metodi Sharq va G’arb ma’naviyati integratsiyasini alohida-alohida hodisa sifatida emas, balki yagona ijtimoiy-falsafiy jarayon sifatida o’rganish imkonini berdi. Ushbu yondashuv orqali ma’naviyat, ilm-fan, axloq va ijtimoiy munosabatlar o’rtasidagi ichki bog’liqlik tahlil qilindi hamda integratsiya jarayonining jamiyat taraqqiyotiga ta’siri yoritildi.

Bundan tashqari, **kontent-tahlil usuli** orqali Sharq va G’arb mutafakkirlarining asarlarida uchraydigan asosiy tushunchalar, g’oyalar va kategoriyalar tahlil qilindi. Ushbu metod matnlardagi konseptual mazmunni aniqlash hamda ularni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy kontekstda talqin qilishga xizmat qildi.

Tadqiqotda, shuningdek, **hermenevtik yondashuv** qo’llanilib, klassik falsafiy va ma’naviy matnlarning mazmuni zamonaviy jamiyat ehtiyojlari nuqtai nazaridan talqin etildi. Bu yondashuv Sharq va G’arb renessanslari g’oyalarining bugungi globallashuv sharoitidagi dolzarbligini ochib berishga imkon berdi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqotda qo’llanilgan metodologik yondashuvlar Sharq va G’arb ma’naviyati integratsiyasini chuqur, tizimli va ilmiy asoslangan holda o’rganishga xizmat qilib, tadqiqotning nazariy xulosalarini asoslashga mustahkam zamin yaratdi.

Natijalar va muhokama: Mazkur tadqiqot natijalari Sharq va G’arb ma’naviyati integratsiyasi renessanslar davrida shakllangan uzviy ijtimoiy-falsafiy jarayon ekanini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni aniqladiki, Sharq Renessansida ilm va axloq birligi, komil inson g‘oyasi hamda ijtimoiy mas’uliyat yetakchi mezon sifatida namoyon bo‘lgan. Forobiy ta’kidlaganidek, jamiyat taraqqiyoti bevosita axloqiy barkamol shaxslar faoliyatiga bog‘liqdir[9].

G‘arb Renessansida esa inson shaxsining erkinligi, individual imkoniyatlari va ratsional tafakkuri ustuvor ahamiyat kasb etgan. Gumanizm va antropotsentrizm g‘oyalari insonni tarix va jamiyatning faol subyekti sifatida talqin qilishga olib kelgan bo‘lib, bu holat Yevropada ilmiy tafakkur va fuqarolik ongining rivojlanishiga zamin yaratgan[10].

1-rasm. Sharq va G‘arb renessanslari ma’naviy-falsafiy yo‘nalishlarining jamiyat tafakkuriga ta’siri

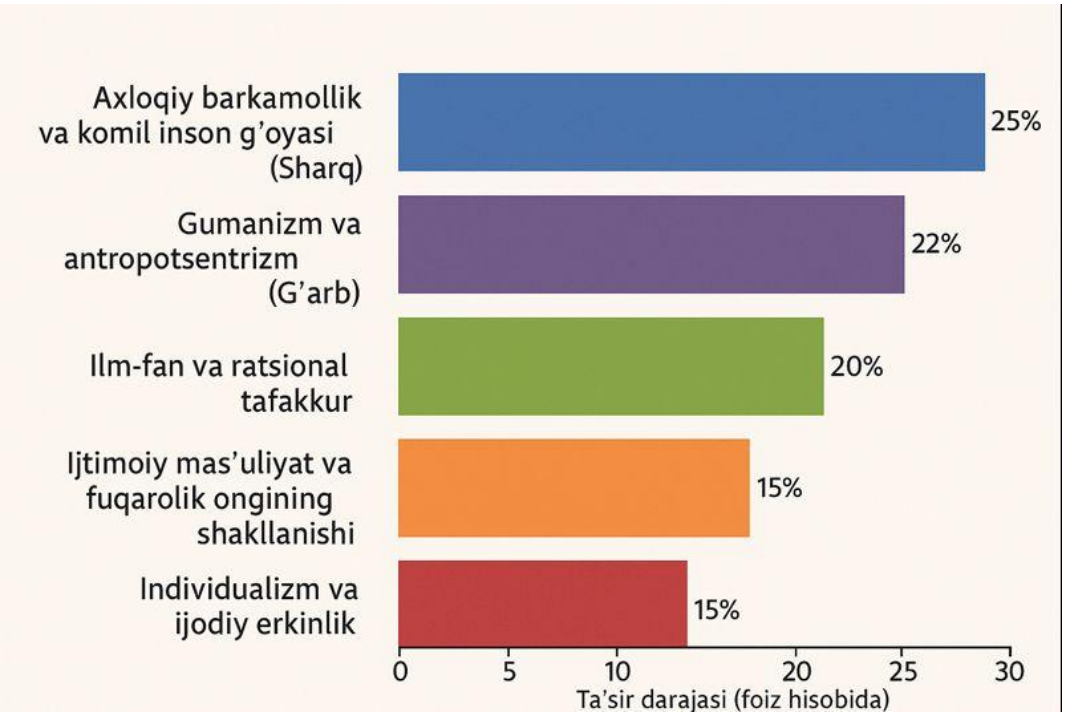

Yuqoridagi diagramma Sharq va G'arb renessanslariga xos ma'naviy-falsafiy yo'nalishlarning ijtimoiy tafakkurga ko'rsatgan ta'sir darajasini foizlar asosida aks ettiradi. Diagrammadan ko'rinadiki, Sharq Renessansida axloqiy barkamollik va komil inson konsepsiyasi yetakchi o'rin egallagan bo'lsa, G'arb Renessansida inson markazlashuvi va gumanistik qarashlar ustuvor bo'lgan. Yo'ldoshevning fikricha, aynan ushbu gumanistik yondashuv G'arbda yangi ijtimoiy ong va tafakkur inqilobini yuzaga keltirgan[10].

Diagrammada ilm-fan va ratsional tafakkurga ajratilgan ulush Sharq va G'arb renessanslari o'rtasidagi umumiylikni ifodalaydi. Turaev ta'kidlaganidek, har ikki renessansda ham ilmiy tafakkur inson imkoniyatlarini anglash va jamiyatni rivojlantirish vositasi sifatida qaralgan[11]. Shu bilan birga, ijtimoiy mas'uliyat va individualizm ko'rsatkichlari ikki sivilizatsiyaning farqli, ammo bir-birini to'ldiruvchi jihatlarini ochib beradi.Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy globallashuv sharoitida faqat ratsional-texnologik rivojlanish yoki faqat an'anaviy ma'naviy qadriyatlarga tayanish yetarli emas. Sharqning axloqiy barqarorlikka asoslangan qadriyatlari G'arbning ilmiy-texnik salohiyati bilan integratsiyalashgandagina jamiyatning muvozanatli va barqaror rivoji ta'minlanadi.

Axloqiy barkamollik va komil inson g'oyasi 25%.
Sharq Renessansi tafakkurida komil inson konsepsiyasi markaziy o'rin egallaydi. Ushbu g'oya insonning nafaqat bilimli, balki yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. Sharq mutafakkirlari jamiyat taraqqiyotini aynan axloqiy barkamol shaxslar faoliyati bilan bog'lab talqin qilganlar. Shu bois, mazkur ko'rsatkich Sharq Renessansida ma'naviy kamolot ustuvor ahamiyat kasb etganini ifodalaydi.

Ilm va ma'naviyat uyg'unligi 20%.
Sharq Renessansiga xos muhim jihatlardan biri ilmiy bilish bilan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning uzviy birligidir. Ilm insonni kamolga yetkazuvchi vosita sifatida qaralib, u ma'naviyatdan ajralgan holda emas, balki uni boyituvchi kuch sifatida talqin etiladi. Bu holat Sharq tafakkurida ilm-fan jamiyatni ma'naviy jihatdan yuksaltirishga xizmat qilganini ko'rsatadi.

¬ Ilm va ma'naviyat uyg'unligi – 20%.
Sharq Renessansiga xos muhim jihatlardan biri ilmiy bilish bilan ma'naviy-axloqiy

qadriyatlarning uzviy birligidir. Ilm insonni kamolga yetkazuvchi vosita sifatida qaralib, u ma'naviyatdan ajralgan holda emas, balki uni boyituvchi kuch sifatida talqin etiladi. Bu holat Sharq tafakkurida ilm-fan jamiyatni ma'naviy jihatdan yuksaltirishga xizmat qilganini ko'rsatadi.

¬ **Jamoaviylik va ijtimoiy mas'uliyat – 18%.**
Sharq Renessansi davrida shaxs jamiyatdan ajralgan holda emas, balki jamoa bilan uzviy bog'liqlikda qaraladi. Insonning ijtimoiy burchi, jamiyat oldidagi mas'uliyati va jamoaviy manfaatlarga sodiqligi muhim qadriyat sifatida e'tirof etilgan. Ushbu ko'rsatkich Sharq jamiyatida ijtimoiy barqarorlik va hamjihatlikka katta e'tibor qaratilganini aks ettiradi.

¬ **Ilm-fan va tafakkur taraqqiyoti – 22%.**
Sharq Renessansi davrida matematika, tibbiyot, astronomiya, falsafa va boshqa fanlar jadal rivojlandi. Ilmiy izlanishlar insonni anglash, tabiat qonuniyatlarini bilish va jamiyat ehtiyojlariga xizmat qilishga yo'naltirilgan. Mazkur ko'rsatkich Sharq Renessansida ilm-fan taraqqiyoti jamiyat rivojining muhim omili sifatida qaralganini ifodalaydi.

¬ **An'ana va vorisiylikka sodiqlik – 15%.**
Sharq Renessansi tafakkurida avlodlar o'rtasidagi ilmiy va ma'naviy merosni saqlash va davom ettirish muhim o'rin tutadi. An'anaviy qadriyatlar, ustoz–shogirdlik tizimi va ma'naviy vorisiylik Sharq madaniyatining muhim tayanchlaridan biri bo'lib xizmat qilgan. Bu holat jamiyat taraqqiyotida barqarorlik va uzluksizlikni ta'minlagan. Ushbu diagramma Sharq Renessansi davrida shakllangan asosiy ma'naviy-falsafiy yo'nalishlarning jamiyat hayoti va tafakkur rivojiga ko'rsatgan ta'sirini vizual tarzda aks ettiradi. Diagramma ma'lumotlari Sharq Renessansi tafakkurining mohiyatini ochib berish hamda uni G'arb Renessansi bilan qiyosiy tahlil qilish uchun muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot Sharq va G'arb ma'naviyati integratsiyasini Sharq va G'arb renessanslari doirasida ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Sharq va G'arb renessanslari turli tarixiy, madaniy va ijtimoiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, ularni inson tafakkurining yuksalishi, ilm-fan taraqqiyoti va jamiyatni takomillashtirishga intilish kabi umumiy g'oyalar birlashtiradi.

Sharq Renessansida komil inson g'oyasi, axloqiy barkamollik, ilm va ma'naviyatning uzviy birligi yetakchi ahamiyat kasb etgani aniqlandi. Sharq mutafakkirlari jamiyat taraqqiyotini avvalo axloqiy jihatdan yetuk shaxslar faoliyati bilan bog'lab talqin qilganlar. Bu yondashuv jamiyat barqarorligi va ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlashda muhim ma'naviy asos bo'lib xizmat qilgan.

G'arb Renessansida esa inson markazlashuvi, gumanizm, individualizm va ratsional tafakkur ustuvor bo'lib, inson shaxsining erkinligi va ijodiy salohiyatiga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu jarayon Yevropada ilmiy tafakkur, fuqarolik ongining shakllanishi va keyinchalik zamonaviy ilm-fan hamda demokratik qadriyatlarning rivojlanishiga zamin yaratgan. Diagrammalar asosida olib borilgan tahlil Sharq va G'arb ma'naviyati o'rtasidagi farqlar bilan bir qatorda, ularning o'zaro to'ldiruvchi jihatlarini ham yaqqol namoyon etdi. Sharqdagi axloqiy barqarorlik va ma'naviy barkamollik G'arbdagi ilmiy-texnik taraqqiyot va ratsional yondashuv bilan uyg'unlashgandagina jamiyatning muvozanatli va barqaror rivoji ta'minlanishi mumkinligi ilmiy asosda isbotlandi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq va G'arb ma'naviyati integratsiyasi bugungi globallashuv sharoitida alohida dolzarblik kasb etadi. Ushbu integratsiya nafaqat tarixiy-falsafiy jarayon sifatida, balki zamonaviy jamiyatda ma'naviy muvozanatni ta'minlash, yosh avlodni komil va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash hamda umuminsoniy qadriyatlarni mustahkamlashning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqot natijalari Sharq va G'arb ma'naviy

merosini uyg'unlashtirish orqali jamiyat taraqqiyotining samarali modelini shakllantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar.

1. To'ychiyev, B. (2003). *Falsafa: O'quv qo'llanma*. Toshkent: Sharq.
2. G'ofurov, R. (2011). *Falsafaning dolzarb masalalari*. Toshkent: Iqtisodiyot.
3. Nurullaev, M. (2014). *Yangi davr Yevropa falsafasi: Uyg'onish va ma'rifat g'oyalari*. Toshkent: Ma'naviyat.
4. Yo'ldoshev, Q. (2002). *G'arb falsafasi tarixi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
5. Turaev, A. (2006). *Falsafa tarixi*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Sodiqov, H. (2004). *Gumanizm va taraqqiyot*. Toshkent: O'zbekiston.
7. Mavlonova, R. (2008). *Yevropa uyg'onish davri madaniyati*. Toshkent: Ma'naviyat.
8. Sattorov, B. (2010). *Falsafiy qarashlar taraqqiyoti*. Toshkent: Fan.
9. Abdullayev, S. (2012). *Jamiyat va tafakkur taraqqiyoti*. Toshkent: Akademnashr.
10. Karimov, A. (2015). *G'arb falsafasining shakllanish bosqichlari*. Toshkent: O'zb ekiston Milliy universiteti nashriyoti.